

JACEK KLICH¹
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

GLOBALNY KRYZYS FINANSOWY 2008 ROKU: WĄTKI ETYCZNE

GLOBAL FINANCIAL CRISIS OF 2008: ETHICAL ISSUES

Summary

The global financial crisis of 2008 was one of the biggest in the history and it brought about enormous losses both on the economic and social plane. The aim of the article is to assess to what extent ethical considerations are present in literature on the causes of the global financial crisis. It is argued that despite the destructive role of unethical behaviors of numerous business entities as well as CEOs in the financial sector which set the stage for the global financial crisis, the ethical aspects of the financial crisis remain neglected. The author concludes that the paradigms of economic and management sciences should be revised and that they should be embedded in ethics.

Keywords: global financial crisis, ethical behavior, values

Streszczenie

Globalny kryzys finansowy 2008 roku był jedną z największych recesji w historii i doprowadził do olbrzymich strat tak w wymiarze ekonomicznym, jak i społecznym. Celem artykułu jest zbadanie, w jakim zakresie w literaturze na temat przyczyn globalnego kryzysu finansowego uwzględniane są wątki etyczne. Wykazuje się w nim, że mimo destrukcyjnego wpływu nieetycznych postaw wielu instytucji rynku finansowego oraz menedżerów, które doprowadziły do globalnego kryzysu finansowego, etyczne aspekty kryzysu są wciąż pomijane w literaturze przedmiotu. Autor konkluduje, że paradygmaty ekonomii i nauk zarządzania winny być zrewidowane i mocno zakorzenione w etyce.

Słowa kluczowe: globalny kryzys finansowy, etyczne zachowania, wartości

¹ Dr hab. Jacek Klich, profesor Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Katedra Administracji Publicznej. W badaniach podejmuje problematykę funkcjonowania systemów ochrony zdrowia, restrukturyzacji, zmian organizacyjnych oraz przedsiębiorczości. E-mail: uuklich@cyfr-kr.edu.pl.

„*The root cause of the global financial crisis was not a failure of regulation, but of ethics*”.

S. Longstaff, dyrektor zarządzający St James Ethics Centre, Sydney

WPROWADZENIE

Globalny kryzys finansowy z 2008 roku był nie tylko największym załamaniem od czasów Wielkiej Depresji z 1929 roku (Claessens, Kose i Terrones 2010) i może być z nią porównywany (Trichet 2010), ale posiadał cechy odróżniające go od typowych kryzysów koniunkturalnych. W walce z kryzysem finansowym w USA do stabilizowania gospodarki już w pierwszym roku trwania kryzysu zaangażowano ponad bilion dolarów, z czego tylko na realizację *Emergency Economic Stabilization Act* przeznaczono ponad 700 mld dolarów, na ratowanie banku Bear Stearns – 29 mld, a na przejęcie przez rząd federalny Fannie Mae, Freddie Mac oraz AIG – 85 mld dolarów. Jeszcze większe środki na ratowanie stabilności systemu finansowego wyasygnował rząd brytyjski. Całkowita pomoc finansowa rządu dla sektora bankowego po roku trwania kryzysu wyniosła 1,3 biliona funtów brytyjskich (Walker 2010, 90). W październiku 2009 roku Międzynarodowy Fundusz Walutowy szacował straty światowego systemu finansowego wynikające tylko ze złych (tj. niespłacalnych) kredytów oraz gwarancji kredytowych na 3,4 biliona dolarów amerykańskich (IMF 2009). Pod koniec drugiego roku trwania kryzysu całkowite finansowe wsparcie skierowane do sektora finansów (m.in. na ratowanie takich banków jak Bear Stearns, Northern Rock, Merrill Lynch, AIG, Wachovia, Fortis, Lloyds, Royal Bank of Scotland i inne) przez rządy i banki centralne szacowano na około 13 bilionów dolarów (Huertas 2010, 14). Między 2008 i 2014 rokiem środki finansowe skierowane na stabilizowanie sektora finansowego w państwach wysokorozwiniętych stanowiły równowartość 3% GDP tych państw (Turner 2016, 3).

Globalny kryzys finansowy skutkował równie wysokimi kosztami społecznymi, m.in. w postaci ograniczania praw socjalnych obywateli państw dotkniętych kryzysem (Nolan 2014), pogłębiania się nierówności dochodowych (Viorica 2012), utraty poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego czy spadku zaufania do państwa, regulatorów rynków finansowych oraz instytucji finansowych. Kryzys z 2008 roku nie był w opinii wielu badaczy typowym kryzysem koniunkturalnym i jest uznany za fundamentalny kryzys dogmatycznego liberalizmu rynkowego (Księżyk 2009, 17). Z uwagi na skalę i głębokość, kryzys z 2008 roku był i pozostaje przedmiotem licznych badań i analiz (Zestos 2016), a liczba publikacji na ten temat liczona jest w tysiącach. Najczęściej przedmiotem analiz jest triada: przyczyny i mechanizmy powstania kryzysu, opis i analiza jego skutków oraz formułowanie rekomendacji, które mają pomóc (w przyszłości) w oddaleniu widma podobnego kryzysu czy choćby w ograniczeniu jego zasięgu i głębokości.

Celem artykułu jest zbadanie, w jakim zakresie w literaturze na temat przyczyn globalnego kryzysu finansowego uwzględniane są wątki etyczne. Artykuł ma za zadanie dowieść, że etyczny wymiar globalnego kryzysu jest przez teoretyków niedowartościowany. Autor chce pokazać, że erozja tak podstawowych wartości jak uczciwość i odpowiedzialność wśród menedżerów najwyższego szczebla kie-

rujących bankami i instytucjami finansowymi, choć w istotny sposób przyczyniła się do powstania globalnego kryzysu, to rzadko jest przedmiotem analiz. Artykuł zakończy się odpowiedzią na pytanie, czy badacze oraz praktycy biznesu wyciągnęli z lekcji, jakiej udzielił światu globalny kryzys finansowy, wnioski co do konieczności zmiany postaw i zachowań pracowników sektora finansów (i nie tylko).

Artykuł otwiera zwięzły przegląd przyczyn kryzysu prezentowanych w literaturze przedmiotu, po czym analizowane są te opracowania, które w diagnozowaniu globalnego kryzysu finansowego podejmują wątki etyczne. Syntetyczne wnioski wieńczą artykuł.

Artykuł opiera się na metaanalizie, a przy jego przygotowywaniu wykorzystane zostały publikacje dostępne w bazie danych ScienceDirect (jeżeli chodzi o artykuły naukowe) oraz Amazon (gdy chodzi o książki). Obie te bazy były przeszukiwane w dwóch etapach. W pierwszym etapie wyszukiwań wykorzystany był termin: *global financial crisis* (przy czym w przypadku ScienceDirect użyto wyszukiwania zaawansowanego i przedział czasowy został zawężony do lat 2009-2016, a obszar poszukiwań do tytułów, streszczeń oraz słów kluczowych). W dniu 4.12.2015 r. wyniki tej pierwszej fazy poszukiwań dały (odpowiednio) 1371 oraz 2617 rekordów. W zbiorze artykułów dominowały teksty związane z globalnym kryzysem finansowym, podczas gdy w zbiorze książek znaczny udział stanowiły pozycje albo luźno albo wcale niezwiązane z tematem².

W drugim etapie wyszukiwania zastosowano koniunkcję: *global financial crisis i ethics*. W efekcie uzyskano (odpowiednio) 10 i 58 pozycji, po czym – po lekturze streszczeń i oglądzie treści – do analizy zakwalifikowano (odpowiednio) 5 i 12 pozycji. Z powyższego wynika, że udział publikacji na temat etycznego wymiaru globalnego kryzysu finansowego w literaturze przedmiotu jest niewielki.

Zastosowana w artykule metoda niesie ze sobą ograniczenia³, ale nie podważają one formułowanych poniżej ocen. Pojęcie «etyka» używane jest w niniejszym tekście bez przymiotnika, czyli tak, jak jest ono prezentowane w światowej literaturze z ekonomii i nauk o zarządzaniu. To jedyny powód, dla którego brak jest w artykule bezpośrednich odniesień do etyki chrześcijańskiej i dorobku Kościoła w tym zakresie⁴ (a co dla większości ludzi z europejskiego kręgu kulturowego jest desygnatem pojęcia «etyka»).

1. NAJWAŻNIEJSZE PRZYCZYNY GLOBALNEGO KRYZYSU FINANSOWEGO

Zamiar przedstawienia przyczyn globalnego kryzysu finansowego w warunkach limitów narzucanych przyjętą formą wypowiedzi (artykuł) wydaje się nie-

²Wyszukiwarka Amazon nie daje możliwości zawężania pola poszukiwań.

³Jednym z ważniejszych jest zawężenie analizy do publikacji anglojęzycznych reprezentujących głównie (jeżeli nie wyłącznie) amerykańskie środowiska naukowe. Jednak geneza globalnego kryzysu może być tu okolicznością łączącą.

⁴Ten dorobek jest bogaty i zasługuje na osobne omówienie, co – paradoksalnie – może tłumaczyć jego pominięcie w tym artykule.

wykonalny⁵ (nawet jeżeli przyczyny kryzysu ograniczy się do „najważniejszych”), ale imperatyw kompletności wywodu nie pozostawia autorowi wyboru. Zatem poniżej zamieszczona jest skrótowa prezentacja zjawisk, które doprowadziły do kryzysu.

Diagnozowane w literaturze przedmiotu przyczyny globalnego kryzysu finansowego z 2008 roku sytuują się głównie w obszarze ekonomii i zarządzania. W pierwszej kolejności wymienia się tu pogłębiające się procesy globalizacji i rosnącą współzależność gospodarek (Viorica 2012, 1058). To międzynarodowe powiązania amerykańskich banków i instytucji finansowych oraz przepływy kapitału i inwestycji umożliwiły rozlanie się amerykańskiego kryzysu na rynki światowe, w tym przede wszystkim europejskie. Następnie wskazuje się na nadmierną kreację kredytów (i czynniki umożliwiające czy wręcz stymulujące kreację kredytów, takie jak nieodpowiednie regulacje rynku finansowego). A. Turner (2016, 108-118) wykazuje, że kreacja kredytów następowała w zbyt dużym tempie (z wykorzystywaniem w nadmiarze lewarowaniem) i zakresie (poszerzanie grona kredytobiorców o osoby nieposiadające *de facto* zdolności kredytowej, czyli zjawisko tzw. kredytów *subprime*). W tym miejscu można nadmienić, że wątek kreacji kredytu związany jest z zagadnieniem nadmiernej konsumpcji, a ta kwestia podejmowana była w 2012 roku na łamach „Seminare” (Embros 2012). W dalszej kolejności wymieniane są błędne szacunki ryzyka (nieoszacowanie poziomu ryzyka) oraz klimat akceptacji dla podejmowania nadmiernego ryzyka. Istotną rolę w powstaniu kryzysu odegrało również szerokie wykorzystywanie zaawansowanych instrumentów finansowych (strukturyzowanych instrumentów pochodnych), które były tworzone w celu zmniejszania ryzyka (i zwiększania stabilności systemu), ale w efekcie prowadziły tylko do transferu ryzyka (Turner 2016, 105). Tu tytułem przykładu można wskazać na takie narzędzia jak *Mortgage-backed Securities* (MBS), *Collateralized Debt Obligations* (CDO), *Conduit Financing Vehicles* (CFV) czy *Structured Investment Vehicles* (SIV). Błędne okazały się też założenia, że procesy globalizacji sprzyjać będą zmniejszaniu (rozpraszeniu) ryzyka (Claessens i van Horen 2014). Powstaniu kryzysu sprzyjał rozwój instytucji parabankowych (*shadow banking sector*), które aktywnie działały na rynku kredytów hipotecznych, ale nie podlegały kontroli bankowej. Wadliwy był również system kontroli korporacyjnej w instytucjach finansowych (Sun, Stewart i Pollard 2011; Hawley, Kamath i Williams 2011), który torował drogę do zjawisk ocierających się o korupcję z udziałem instytucji finansowych. D. Kaufmann (2009) przywołuje w tym kontekście praktyki Freddie Mac i Fannie Mae, które wydatkowały miliony dolarów na lobbing wśród amerykańskich kongresmenów, by uzyskać korzystne dla siebie zapisy odnośnie do wysokości obowiązkowych rezerw finansowych. Niektórzy z autorów wskazywali wreszcie na chciwość i chęć utrzymania (czy poszerzenia) władzy jako istotne przyczyny globalnego kryzysu finansowego (Madrack 2011).

⁵ Na przykład Davies (2010) przedstawia aż 38 interpretacji przyczyn globalnego kryzysu finansowego.

Globalny kryzys finansowy zrodził się w USA, wydaje się zatem zasadnym, aby na przyczyny kryzysu spojrzeć oczyma samych Amerykanów. Tu odwołać się można do wniosków z analizy przyczyn kryzysu dokonanej przez specjalnie w tym celu utworzoną Komisję do Badania Kryzysu Finansowego (*Financial Crisis Inquiry Commission* – FCIC). Komisja utrzymywała, że kryzys finansowy 2008 roku był do uniknięcia, a destabilizacja rynków finansowych była w pierwszej kolejności efektem licznych niesprawności w systemie regulacji i nadzoru systemu finansowego oraz fundamentalnych niesprawności (*dramatic failures*) systemu nadzoru korporacyjnego i zarządzania ryzykiem w wielu kluczowych instytucjach finansowych. Bezpośrednimi przyczynami kryzysu była kombinacja nadmiernego zadłużania się (*excessive borrowing*), ryzykownych inwestycji oraz brak przejrzystości. Rząd federalny nie był dobrze przygotowany na kryzys, a jego niezharmonizowane działania zwiększyły niepewność i panikę na rynkach finansowych. Komisja do Badania Kryzysu Finansowego przyznawała wreszcie, że w działaniach instytucji rynku finansowego miało miejsce głębokie naruszenie zasad odpowiedzialności i etyki (*systemic breakdown in accountability and ethics*) (FCIC 2011).

Znamienne, że wątki etyczne w ocenie przyczyn kryzysu przez FCIC wymieniane są na samym końcu. Czy rzeczywiście kwestie postaw i zachowań (jeżeli wątek etyczny zredukować tylko do tych kwestii) ważnych aktorów na scenie amerykańskich finansów odgrywały poślednią rolę w powstawaniu kryzysu finansowego? Przedstawienie poniżej dorobku literatury przedmiotu, a następnie przykładów nieetycznych działań i postaw w sektorze finansów, może pomóc w sformułowaniu odpowiedzi na to pytanie.

2. WĄTKI ETYCZNE W ANALIZACH GLOBALNEGO KRYZYSU FINANSOWEGO

Jak to już sygnalizowano we *Wprowadzeniu*, wątki etyczne w analizowaniu globalnego kryzysu finansowego są rzadko podejmowane w literaturze przedmiotu.

Jest to intrygujące co najmniej z trzech powodów.

Po pierwsze, w ekonomii i zarządzaniu stosuje się perspektywę antropocentryczną, ponieważ podmiotem sprawczym jest tu człowiek. Zatem, choćby z tego powodu, można oczekiwać, że przyczyny kryzysu będą silniej związane z postawami i zachowaniami ludzi. Nikt nie kwestionuje dużej roli przepisów, regulacji, norm i procedur, które są wskazywane jako przyczyny kryzysu. Ale obszar regulacji nie determinuje wszystkich ludzkich decyzji, postaw i zachowań. Zatem powinno się w sposób uczciwy wobec siebie i bliźnich dokonać *sui generis* rachunku sumienia i spojrzeć na przyczyny kryzysu z perspektywy błędów popełnionych przez ludzi, a zrodzonych przez odejście od zasad etycznych, w tym nade wszystko uczciwości i odpowiedzialności.

Po drugie, naganne etycznie postawy i praktyki menedżerów oraz regulatorów sektora finansowego w USA były za sprawą mediów szeroko znane. Pomimo apeli o uwzględnianie wymiaru etycznego w społecznym dyskursie na temat przy-

czyn kryzysu finansowego (Reuters 2010) zagadnienia te nie były odpowiednio często podejmowane i dyskutowane.

Po trzecie wreszcie, nieakceptowane etycznie i moralnie zachowania menedżerów i polityków miały duży udział w powstaniu kryzysu. Trzeba zatem większą uwagę poświęcić badaniu motywacji, postaw i zachowań ludzi, którzy swoimi decyzjami uruchomili zjawiska wskazywane powyżej jako najważniejsze przyczyny kryzysu, a to badanie postaw i zachowań – zgodnie z antropocentrycznym paradygmatem – prowadzić przede wszystkim pod kątem wyznawanych/praktykowanych norm i wartości.

Literatura na temat etycznego wymiaru globalnego kryzysu finansowego próbuje przede wszystkim klasyfikować nieakceptowane etycznie zachowania. Curtis (2008) wyróżnił cztery rodzaje takich zachowań. Na pierwszym miejscu umieścił nieodpowiedzialne udzielanie kredytów hipotecznych osobom nieposiadającym zdolności kredytowej (tzw. kredyty *subprime*). Według raportu FCIC, w 2006 r. wartość kredytów hipotecznych *subprime* wynosiła 600 mld dolarów i stanowiły one 23,5% wartości wszystkich kredytów hipotecznych (FCIC 2011, 70). Na drugim miejscu znalazła się nieodpowiedzialna polityka banków oferujących kredyty *subprime*, a zaraz za nią nieuczciwe zachowania instytucji obracających *Auction Rate Securities* (ARS) (obligacjami oprocentowanymi według zmiennej stopy procentowej ustalonej w drodze aukcji). Listę zamykają nieodpowiedzialne zachowania *Government Sponsored Entities* (GSE) instytucji rynku finansowego finansowanych z budżetu federalnego i działających na rynku kredytów (Fannie Mae i Freddie Mac).

Do tych czterech kategorii autor dodaje jeszcze przemilczanie faktów (*the conspiracy of silence*). Takie nieetyczne praktyki były udziałem zarówno wysoko umocowanych decydentów, takich jak Sekretarz Skarbu Henry Paulson czy Przewodniczący Rady Gubernatorów Systemu Rezerwy Federalnej Ben S. Bernanke, jak i kierujących bankami menedżerów.

Analizując instytucje działające na rynku kredytów hipotecznych, K. L. Higgins (2013, 110) proponuje również czteroelementową klasyfikację nieetycznych działań: oszustwa hipoteczne, haniebne (*disreputable*) pożyczki, mgliste (*shady*) strategie korporacyjne, oszukańcze (*deceitful*) praktyki brokerów. Autorka podkreśla, że skala nieetycznych działań w sektorze bankowym w odniesieniu do kredytów była duża, występowały one na każdym poziomie systemu finansowego i na każdym etapie procedury uzyskiwania kredytu. W następnym punkcie te nieuczciwe działania będą przedstawione nieco szerzej.

Obok klasyfikacji form i typów nagannych etycznie zachowań, w literaturze na temat etycznego wymiaru globalnego kryzysu finansowego można wyróżnić inne jeszcze nurty badań, gdzie na czoło wybija się książka M.A. Santoro i R.J. Straussa o wpływie postawy etycznej finansistów z Wall Street na kryzys finansowy (Santoro i Strauss 2012). Autorzy wskazują na bardzo mocną (ich zdaniem: nazbyt mocną i zagrażającą stabilności finansów nie tylko amerykańskich) pozycję Wall Street.

Twierdzą, że zwiększenie efektywności działania rządu federalnego (w konfrontacji z wpływami Wall Street) nie jest warunkiem wystarczającym do zapewnienia ekonomicznej prosperity społeczeństwa amerykańskiego. Na koniec⁶ wskazują na konieczność szybkiego podjęcia przez pracowników Wall Street debaty na temat wartości, za którymi się opowiadają, oraz stosowania etyki w biznesie (*conversation about their values and business ethics*).

W debacie na temat etycznych wymiarów globalnego kryzysu ekonomicznego interesujące jest stanowisko zajmowane przez R. Kinsellę i M. Kinsellę (2009). Twierdzą, że rozwiązywanie globalnego kryzysu finansowego wymaga przyjęcia innej perspektywy (*a reference point*), która znajduje się poza obszarem wpływów politycznych i wartości dla akcjonariuszy (a te właśnie płaszczyzny są najczęściej w analizach eksplorowane). Tym alternatywnym spojrzeniem jest perspektywa dobra wspólnego (*common good*). To propozycja bardzo interesująca poznawczo, ale wymagająca dalszej konceptualizacji, przy czym jest wiele argumentów przemawiających za zasadnością jej wprowadzenia.

Co najmniej równie interesująca jest propozycja N.B. Mcintosha i innych (2009), którzy rozwijają koncepcję etyki opartej na służbie bliźnim (*ethics-of-being-for-the-other*) Levinasa. Autorzy ci opowiadają się za etyką zakorzenioną raczej w ontologii, a nie w epistemologii (które to podejście jest preferowane w filozofii zachodniej).

Inną pozycją, ale tym razem zachęcającą do podjęcia polemiki z ocenami tam formułowanymi, jest książka B. de Bruina (2015). Autor twierdzi w niej, że najważniejszym problemem moralnym świata finansów nie jest bynajmniej praktykowana w nim zasada „chciwość jest pozytywna” (*greed is good*), ale braki w wiedzy i umiejętnościach bankierów, klientów banków, regulatorów oraz agencji ratingowych. Stanowisko de Bruina jest ważne, bo prezentowana w książce analiza (włącznie z zacieraniem granic między etyką i epistemologią), a nade wszystko wnioski z niej płynące, zdają się niebezpiecznie relatywizować znaczenie postaw etycznych w zapobieganiu powstawania sytuacji kryzysowych w świecie finansów. Nie umniejszając znaczenia wiedzy i umiejętności, należy wskazać, że wdrożenie zasad de Bruina do praktyki bynajmniej nie odsuwa widma kryzysu. Można również wyrazić wątpliwość, czy sama diagnoza jest słuszna w kontekście prezentowanych poniżej nieetycznych postaw i zachowań menedżerów i decydentów.

3. WYBRANE PRZYKŁADY NIEETYCZNYCH ZACHOWAŃ I PRAKTYK

Z uwagi na limit objętości, poniżej przedstawione zostaną jedynie wybrane przykłady działań i decyzji naruszających zasady etyczne, a spotykane w amerykańskim sektorze finansów. Tu użyteczny będzie przedstawiony wcześniej podział nieetycznych działań dokonany przez K. L. Higgins.

⁶ Znamienne, że podobnie jak w raporcie FCIC, również u Santoro i Straussa kwestie etyczne pojawiają się na końcu książki i to pomimo akcentowania kwestii etycznych w tytule.

Zatem w oszustwach hipotecznych brali udział kredytobiorcy, którzy kłamali w celu wejścia w posiadanie domu (na przykład zawyżali swoje dochody, ukrywali fakt bezrobocia albo przedstawiali swoją pozycję jako dużo korzystniejszą, niż była w rzeczywistości,) albo dla zysku. Ten drugi przypadek dotyczy osób związanych z firmami budowlanymi i rzeczoznawców budowlanych, którzy zawyżali wartość nieruchomości. Czasami do zawyżania wartości nieruchomości stosowano fikcyjne (lub skradzione) dane, które wykorzystywane były następnie do starań o kredyt. Ilustracją tego ostatniego może być spektakularne oszustwo dokonane przez mieszkańca Teksasu, który zakupił od firm budowlanych (na przestrzeni kilku lat) w sumie 211 domów, po czym sporządził akty własności tych domów na fikcyjne podmioty, których nazwy były łudząco podobne do nazw firm budowlanych. Potem zaangażował rzeczoznawców budowlanych, którzy zawyżyli ceny domów, po czym sprzedał je inwestorom spoza stanu Teksas (Higgins 2013, 110).

W procesach udzielania nieuczciwych pożyczek występowały podmioty, które albo w sposób pokrętny (*misleading*) prezentowały warunki pożyczki, albo wręcz uciekały się do kłamstwa. W pierwszym przypadku chodziło o oferowanie klientom mniej dla nich korzystnych pożyczek (tj. zatajano przed nimi, że mogą ubiegać się o pożyczki na lepszych warunkach), zaś przykładem kłamstwa były oferty kierowane przez firmę Countrywide Financial (jednego z największych graczy na rynku kredytów hipotecznych).

Trzeci rodzaj nieetycznych działań dotyczy udzielających kredytów korporacji, które epatowały podniosłymi celami (bez pokrycia) i stosowały przebiegłe taktyki oraz kuszące zachęty. Tu przykładem znów może posłużyć Countrywide Financial z jej strategią "House America" kierowaną do imigrantów i mniejszości narodowych (a zatem grup nisko sytuowanych) z zapewnieniem umożliwienia sfinansowania zakupu własnego domu.

Czwarty rodzaj nieetycznych działań dotyczy instytucji finansowych oraz osób, które dokonywały oszustw korporacyjnych, oszustw w obrocie papierami wartościowymi lub postępowały w sposób, który tylko wzmacniał ich własne ego (*ego driven behaviors*). Organizacjami, które uciekały się do oszustw tego rodzaju były wielkie banki: Goldman Sachs, Lehman Brothers czy Merrill Lynch, firma ubezpieczeniowa AIG, Fannie Mae, Freddie Mac oraz agencje ratingowe, takie jak Moody's i Standard & Poor's.

Instytucje finansowe w szerokim zakresie stosowały nieuczciwe praktyki. Goldman Sachs, walcząc o przetrwanie, wprowadził swoich klientów w błąd i manipulował informacjami niezbędnymi do prawidłowego funkcjonowania rynków finansowych, przedłużając w ten sposób żywot banki spekulacyjnej na rynku nieruchomości (Santorro i Strauss 2012).

Kierownictwo banku Lehman Brothers (przy czynnym udziale audytorów zewnętrznych z firmy Ernst & Young) dokonało z kolei pozorowanej sprzedaży aktywów stanowiących tzw. toksyczne aktywa o wartości około 50 mld dolarów bankom na Kajmanach, z deklaracją ich systematycznego odkupywania co roku (*The 10 Worst*

Corporate 2016). W ten sposób poprawił się bilans i wskaźniki finansowe banku, co nie uratowało go jednak przed upadkiem, a jego akcjonariuszy przed wysokimi stratami.

Jak już wskazywano, za nieetycznymi działaniami banków i organizacji zawsze stali ludzie. Pora zatem, aby bezosobowe do tej pory wykroczenia i błędy przypisać do nazwisk szczególnie tych, którym została przekazana duża władza, za sprawowanie której winni się czuć odpowiedzialni tak przed klientami, akcjonariuszami, jak i całym społeczeństwem.

Jednym z takich negatywnych bohaterów jest Richard M. Bowen III, szef działu gwarancji kredytów dla osób fizycznych w Citigroup. Zeznał on przed Komisją do Badania Kryzysu Finansowego, że do 2006 roku 60% kredytów hipotecznych zakupionych przez Citigroup (od 1600 instytucji, które udzieliły tych kredytów) było wadliwych (*defective*), czyli albo nie posiadało zabezpieczeń zgodnych z przepisami, albo kompletu wymaganych dokumentów. Działo się to w sytuacji, kiedy każda z tych 1600 instytucji zapisami w kontraktach była zobowiązana do weryfikacji tych zabezpieczeń i miała gwarantować spełnianie standardów Citigroup w tym zakresie. Według R.M. Bowena III, Citigroup (należy przez to rozumieć: z udziałem R.M. Bowena III) przejęła ponad 300 mln kredytów *subprime*, które nie spełniały minimalnych kryteriów do ich przyznawania (*Testimony of Richard M. Bowen* 2010).

Należy dodać, że R. M. Bowen III miał profesjonalne przygotowanie: 35 lat praktyki w sektorze bankowym oraz kwalifikacje dyplomowanego (biegłego) księgowego i był odpowiedzialny za obrót kredytami hipotecznymi o wartości 90 mld dolarów rocznie. Dział, którym kierował, zatrudniał 220 pracowników odpowiedzialnych za gwarancje kredytowe, a zatem decyzje i działania R.M. Bowena III dotyczyły bezpośrednio setek ludzi, którzy musieli konfrontować je z własnymi wartościami i przekonaniem. Na domiar złego, choć wszyscy pracownicy do roku 2006 wiedzieli, że udział „złych” kredytów był zbyt duży, to w roku 2007 ten udział jeszcze się zwiększył do 80% (*Testimony of Richard M. Bowen* 2010, 1-2), a to nosi już znamiona recydywy.

Dane te zostały przywoływane po to, by podważyć argumentację (i sposób myślenia) de Bruina przedstawiane wcześniej (ze świadomością wszakże, że przykład nie jest dowodem). R. M. Bowen III spełniał bowiem (nawet z nadwyżką) warunki zdefiniowane przez de Bruina, ale świadomość istnienia nieprawidłowości (tu spełnione było kryterium wiedzy i umiejętności) nie prowadziła bynajmniej do zmiany zachowań i decyzji R. M. Bowena III. Ten (jednostkowy, co prawda) przykład pokazuje, że bez moralnej busoli, która pomoże ominąć rafy konfliktu interesów, źle pojmowanej solidarności środowiskowej, konformizmu czy ludzkiej zachłanności nie można w sposób odpowiedzialny i uczciwy wypełniać roli menedżera i lidera. W tym miejscu nie można nie podnieść kwestii przekazu, jaki swoim zachowaniem i postawą R. M. Bowen III słał podwładnym. Można zatem sformułować pod jego adresem dodatkowy zarzut, jeżeli nie demoralizacji pracowników, to co najmniej osłabiania ich morale.

Zjawiskiem, które wywołało duży rezonans społeczny, były również wysokie odprawy wypłacane zwalnianym z pracy prezesom wielkich banków (czyli osób, które doprowadziły do likwidacji – z dnia na dzień – kierowanych przez siebie organizacji). Na przykład Richard S. Fuld Jr., były prezes Lehman Brothers, otrzymał łącznie 71,90 mln dolarów odprawy (CEO Compensation), a były prezes Bear Stearns, James E. Cayne, zainkasował z tego tytułu w sumie 28,40 mln (CEO Pay).

Nawet jednak te dwie bulwersujące sprawy nie wzbudziły tak wielkich protestów, jak decyzje podjęte przez kierownictwo AIG. W marcu 2009 r. zdecydowano bowiem o wypłacie pracownikom działu finansowego premii w wysokości (łącznie) ponad 218 mln dolarów, a pula premii dla całej firmy miała przekroczyć 1,2 mld dolarów (AIG bonus payments controversy). Jeżeli ten fakt sam z siebie nie budzi emocji, to należy przypomnieć, że wcześniej rząd federalny, ratując AIG przed bankructwem, skierował do tej firmy pomoc finansową liczoną w miliardach dolarów. Zatem nagrody miały być wypłacane z pomocy udzielonej dlatego, że firma nie wywiązała się dobrze ze swoich zadań.

Świadomość szerokiego zakresu działań i postaw nieetycznych winna skłaniać do głębokiej refleksji. Jest ona niezbędna jeżeli się pamięta, że sektor finansów na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci istotnie zwiększył swój udział w gospodarkach państw wysokorozwiniętych (Turner 2016) i wszystko wskazuje na to, że trend ten utrzyma się w przyszłości.

PODSUMOWANIE

Treści i oceny przedstawiane powyżej skłaniają do podzielenia diagnozy S. Longstaffa wyrażonej w motcie do niniejszego artykułu. Są podstawy, by twierdzić, że etyczny wymiar globalnego kryzysu finansowego 2008 roku wciąż nie doczekał się pogłębionej refleksji zwieńczonej listą niezbędnych do podjęcia zadań. W tym znaczeniu nie zostały wyciągnięte ważne lekcje z tego kryzysu. Etyka nie tylko konstytuuje człowieka, ale może być źródłem korzyści, bo zaufanie, uczciwość, odpowiedzialność i wierność zasadom etycznym popłacają (i to dosłownie) w biznesie, o czym przekonują wyniki badań.

Na przykład M. Kim i in. (2014) w swoim badaniu pokazują, że uczciwe (i partnerskie) relacje w biznesie prowadzą do korzyści tak dla firm, jak i klientów. Ci drudzy, jeżeli cechują się wysokim poziomem etyki, mogą na przykład liczyć na dogodniejsze warunki pożyczek (*lower loan spreads*), a zjawisko to nasila się, kiedy wartości wyznawane przez kredytobiorców zbliżone są do wartości wyznawanych przez kredytodawców (Kim, Surroca i Tribó 2014, 141). Interesujące w tym kontekście jest również i to, że jeszcze do niedawna literatura branżowa na temat finansów nie podejmowała zagadnień badania roli zaufania w modelowaniu decyzji finansowych (Sapienza 2009).

Również wyniki badania A. Nga i in. (2015) przeprowadzonego na grupie 73 państw napawają optymizmem. Pokazują one, że wpływ płynności rynku giełdo-

wego (*stock market liquidity*) na GDP oraz na całkowity współczynnik wydajności jest pozytywny i statystycznie istotny tylko wtedy, jeżeli łączy się z wysokim poziomem etycznym działania firm (*high level of ethical behavior in firms*). Podobne zależności występują w odniesieniu do zaufania i pewności (Ng, Ibrahim i Mirakhor 2015).

S. Kurki i M. Wilenius (2015) wykazują z kolei, że globalny kryzys finansowy 2008 roku stanowi ważną cezurę czasową i obecnie dobiega końca piąta, a rozpoczyna się szóstą falą w cyklu Kondratiewa. Twierdzą, że przewagą konkurencyjną przedsiębiorstw w tej nowej fali będzie ich motywacja etyczna. Zatem: nie należy tracić nadziei na renesans zasad etycznych w życiu gospodarczym.

Na koniec tylko z pozoru trywialna konstatacja: etyka nie może być oddzielana od ekonomii czy zarządzania. Akademyści powinni bardziej energiczniej (i konsekwentnie) działać na rzecz zmian paradygmatów ekonomii i nauk zarządzania oraz oparcia ich na mocnym fundamencie etycznym.

BIBLIOGRAFIA:

- Wikipedia.org. 2016. *AIG bonus payments controversy*. Dostęp: 24.01.2016. https://en.wikipedia.org/wiki/AIG_bonus_payments_controversy.
- Bruin de, Boudewijn. 2015. *Ethics and the Global Financial Crisis. Why Incompetence is Worse than Greed*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CEO Compensation. 2008. Dostęp: 23.01.2016. http://www.forbes.com/lists/2008/12/lead_bestbosses08_Richard-S-Fuld-Jr_A9P0.html.
- CEO Pay. Dostęp: 24.01.2016. <http://www.forbes.com/lists/2006/12/9X3I.html>.
- Claessens, Stijn i Neeltje van Horen. 2014. The Impact of the Global Financial Crisis on Banking Globalization. *International Monetary Fund Working Papers*, 14(197), 1-49.
- Claessens, Stijn, M. Ayhan Kose i Marco E. Terrones. 2010. The global financial crisis: How similar? How different? How costly? *Journal of Asian Economics*, 21, 247-264.
- Curtis, Gregory. 2008. The Financial Crisis and the Collapse of Ethical Behavior. *Greycourt White Paper*, 44, 1-18.
- Davies, Howard. 2010. *The financial crisis – Who is to blame?* Cambridge: Polity Press.
- FCIC. 2011. *The Financial Crisis Inquiry Report. Final Report of the National Commission on the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States*. Official Government Edition. Dostęp: 23.01.2016. http://fcic-static.law.stanford.edu/cdn_media/fcic-reports/fcic_final_report_full.pdf.
- Embros, Grzegorz. 2012. Próba systemowego ujęcia człowieka w świecie zagrożonym konsumpcjonizmem. *Seminare*, 32, 57-69.
- Corporate Governance Failures. The Role of Institutional Investors in the Global Financial Crisis*, red. James P. Hawley, Shyam J. Kamath i Andrew T. Williams. 2011. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Higgins, Karen L. 2013. *Financial Whirlpools. A Systems Story of the Great Global Recession*. Waltham MA: Academic Press.
- Huertas, Thomas F. 2010. *Crisis: Cause, Containment and Cure*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- IMF. 2009. *Global financial stability report: Navigating the financial challenges ahead*. Washington DC: International Monetary Fund.
- Kaufmann, Daniel. 2009. *Corruption and the Global Financial Crisis*. Dostęp: 30.11.2016. http://www.forbes.com/2009/01/27/corruption-financial-crisis-business-corruption09_0127corruption.html.
- Kim, Moshe, Jordi Surroca i Josep A. Tribó. 2014. Impact of ethical behavior on syndicated loan rates. *Journal of Banking & Finance*, 38, 122-144.
- Kinsella, Ray i Maurice Kinsella. 2009. Ethical Causes and Implications of the Global Financial Crisis in Ireland: Political Contagion and Political Transformation. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 98(391), 285-308.
- Kurki, Sofi i Markku Wilenius. 2015. Organisations and the sixth wave: Are ethics transforming our economies in the coming decades? *Futures*, 71, 146-158.
- Księżyk, Marianna. 2009. Kryzys ekonomiczny z 2008 roku – jego przyczyny i drogi wyjścia. W: *Wyzwania restrukturyzacyjne w obliczu globalnego kryzysu gospodarczego*, red. Ryszard Borowiecki i Aleksander Jaki, 9-18. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.
- Macintosh, Norman B., Teri Shearer i Angelo Riccaboni. 2009. A Levinasian ethics critique of the role of management and control systems by large global corporations: The General Electric/Nuovo Pignone example. *Critical Perspectives on Accounting*, 20, 751-761.
- Madrack, Jeff. 2011. *Age of Greed: The Triumph of Finance and the decline of America 1970 to the present*. New York: Knopf.
- Ng, Adam, Mansor H. Ibrahim i Abbas Mirakhor. 2015. Ethical behavior and trustworthiness in the stock market-growth nexus. *Research in International Business and Finance*, 3, 44-58.
- Economic and Social Rights after the Global Financial Crisis*, red. Nolan Aoife. 2014. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reuters. 2010. *Ethics angle missing in financial crisis debate*. Dostęp: 20.01.2016. <http://www.reuters.com/article/us-finance-ethics-analysis-idUSTRE6231H320100304>.
- Santoro, Michael A. i Ronald J. Strauss. 2012. *Wall Street Values: Business Ethics and the Global Financial Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sapienza, Paola. 2009. Trust and Financial Markets. W: *The First Credit Market Turmoil of the 21st Century*, red. Douglas D. Evanoff, Philipp Hartmann i George G. Kaufman, 29-38. Singapore: World Scientific Publishing.
- Corporate Governance and the Global Financial Crisis. International Perspectives*, red. William Sun, Jim Stewart i David Pollard. 2011. Cambridge: Cambridge University Press.

-
- The 10 Worst Corporate Accounting Scandals of All Time*. Dostęp: 7.01.2016. <http://www.accounting-degree.org/scandals>.
- Testimony of Richard M. Bowen, III, Presented to the Financial Crisis Inquiry Commission Hearing on Subprime Lending And Securitization And Government Sponsored Enterprises. April 7, 2010*. Dostęp: 9.01.2016. <http://wallstreetonparade.com/wp-content/uploads/2012/08/Richard-Bowen-Testimony-on-Citigroup-to-the-Financial-Crisis-Inquiry-Commission.pdf>.
- Trichet, Jean-Claude. 2010. *Global governance today*. Dostęp: 5.01.2016. <http://www.bis.org/review/r100428b.pdf>.
- Turner, Adair. 2016. *Between Debt and the Devil. Money, Credit and Fixing Global Finance*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Viorica, Stan. 2012. The actual collapse and the importance of moral values (ethics); some reflections regarding the roots of the current crisis. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 58, 1057-1063.
- Walker, David. 2009. *A review of corporate governance in UK banks and other financial industry entities*. London: H M. Treasury.
- Zestos, George K. 2016. *The Global Financial Crisis: From US subprime mortgages to European sovereign debt*. London and New York: Routledge.